

F á b i á n Pál

"Világos" és "homályos" szavak

/Különböző nyelvek szókincsének egyik összevetési
lehetőségéről/

Mint Balázs János referátumának példáiból is láthattuk, a nyelvek összevetésére vonatkozó kutatások^{nak} fel kell ~~hogy~~ ^{niük} öleljék a vizsgált nyelvek~~nek~~ minden alkotó elemét: a hangokat és a hanglejtesformákat csakúgy, mint a szóalkotás lehetőségeit vagy a mondat-szerkesztés szabályait. Az előadás vázlatához csatolt bőséges bibliográfia azt bizonyítja, hogy nem kevés történt már világszerte a nyelvek összevető kutatása terén. A szakirodalomnak csak futólagos áttekintése is azt mutatja azonban, hogy az eddigi vizsgálatok meglehetősen egyoldalúak: míg a nyelvek hangállományának és nyelvtani rendszerének (alaktanának és mondattanának) összehasonlítására sok erőfeszítés irányult, addig a szókincsek konfrontálása szinte műveletlen terület. Hogy ez nem szerencsés körülmény, és a gyakorlati nyelvoktatás szemszögéből nézve káros, felesleges bizonygatom: a nyelvtanulásban a szókincsnek roppant nagy a fontossága, hiszen szavak nélkül nem lehet egy nyelven sem beszélni.

A szókincsek összevetésében talán azért van az egész világ nyelvtudománya elmaradva, mert két vagy több nyelv szóállományának összevetéséhez fogódzánk, támpontunk, összevetési alapunk jóval kevesebb van, mint más nyelvi elemek konfrontálásához. A jelenlegi holtpontról való kimozduláshoz - úgy vélem - nem kis mértékben járulhat hozzá az a módszer, amelyet a magyar származású Stephen Ullmann igen meggyőzően alkalmaz tanulmánygyűjteményében, (~~amelyre Balázs János volt szíves figyelmemet felhívni~~) (Language and Style, Oxford, 1964.; Stile e linguaggio. Firenze, 1968. pl.: 22-5, 95-7.)

A szavakat - vallja Ullmann - két csoportra oszthatjuk: "világos" és "homályos" szavakra. A "világos" szó az, amely valamely

nyelvi közösség tagjai számára könnyen elemekre bontható, és értelme ezekből magától kibomlik, következik. "Homályos" viszont az a szó, amely tagolhatatlan, és az értelem egyetlen, kisebb elemekre nem bontható tömbhöz kapcsolódik. Eszerint "világos" szó nyelvünkben az asztalos, hegység stb. vagy az asztalláb, hegylánc stb.; "homályos" viszont az asztal, hegy, pedagógus, rádió stb.

"Világos" és "homályos" szavak természetesen minden nyelvben vannak (vö.: ném. städtlich; Stadt; ol. lagunare; laguna; ang. weekly; week stb.), nem egyformák azonban a nyelvek a "világos" és a "homályos" szavak aránya szempontjából. Ullmann szerint az angol és a francia bővelkedik "homályos" szavakban, a németre viszont inkább a "világosság" a jellemző. Az ilyen összevetéseket most nem folytatva is elismerhetjük Ullmann igazát: a "világos" és "homályos" szavak megkülönböztetésének elve kitűnő, objektív alapot nyújthat a nyelvek szókincsének összehasonlításához, persze csak akkor, ha már birtokában leszünk nyelvenként a szükséges adatoknak, amelyeknek most még nagyon is híjával vagyunk.

A magyart illetőleg sem rendelkezünk még semmiféle számítással, statisztikával arra nézve, hogy szókincsünkben a "világos" és a "homályos" szavaknak milyen az aránya, hiszen a fentebb vázolt szempont szerint még senki eddig vizsgálatokat nem végzett. Azt hiszem azonban, hogy nem kétséges nyelvünk szókincsenek "világos" jellege. Ez alkalommal bizonyításképpen talán elég lesz arra a közismert tényre utalnom, hogy nyelvünkben rendkívül nagy a belső keletkezésű képzett és összetett szavak száma. Gondoljunk pl. az áll, megy stb. ige, vagy a szem, fej stb. főnév hatalmas családjára.

Azon túlmenőleg, hogy a szókincsek konfrontálása "világos" vagy "homályos" jellegük szerint izgalmas elméleti probléma, és sok új ismerettel gyarapíthatja az egyes nyelvekről birtokunkban lévő ismereteinket, ennek a kérdésfeltevésnek gyakorlati jelentősége sem lebecsülendő: az ilyen irányú vizsgálatok objektív adatokkal járulhatnak hozzá annak felderítéséhez, hogy miért "könnyű" az egyik, miért "nehéz" a másik nyelvet megtanulni, illetőleg milyen módszerekkel lehet valamely nyelv szókincsének elsajátítását meggyorsítani.

Nyelvtanulás kezdetén minden nyelv szavai - ismeretlenek

lévén - "homályosak", ám nem egyenlő mértékben. Nyilvánvaló például, hogy egy olasznak, aki franciául tanul, a két nyelvnek közös töröl sarjadása rendkívüli könnyebbséget jelent, hiszen az etimológiai rokonság a francia nyelvnek még önmagukban "homályos" szavait is "átlátszóvá" teszi egy olasz számára. Ugyanígy van ez a szláv, illetőleg a germán nyelvek egymáshoz való viszonylatában.

Nem ez azonban a helyzet akkor, ha a célnyelv a magyar!

Tegyük fel, hogy egy olasz anyanyelvű személy kezd birkózni nyelvünkkel. Neki finnugor eredetű szavaink elsajátítását egyetlen összezsengés sem könnyíti meg, de nyelvünk török, szláv és német elemekre, valamint belső keletkezésű szavaira is ugyanez áll. Csak a latin elemek és a nyelvtanulásnak már magasabb fokán jelentkező nemzetközi szavak jelentenek némi könnyebbséget. Az újlatin jövevényszavak kis számuk és az átadó nyelvhez képest sokszor erősen módosult formájuk miatt szinte számításon kívül hagyhatók. - Egy francia vagy egy spanyol anyanyelvű számára a kép körülbelül ugyanez, de nem vígasztalóbb egy angol vagy egy német ajkú személy számára sem. Szláv jövevényszavainknak elég nagy száma érdekessé teheti orosz, lengyel, bolgar stb. anyanyelvűeknek nyelvünk tanulását, ám szláv elemeink lényeges könnyebbséget nekik sem jelentenek. - Még az eddig vázolt nehezségeknél is sokkal nagyobbakkal küzdenek a vietnamiak, arabok stb., akik a maguk nyelvének szókincsében egyetlen, a mi szavainkhoz közelítő szót sem találnak, még a nemzetközi szavak síkján is alig.

Külföldieknek magyart tanítva - különösen Olaszországban - az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy a magyar nyelv nehezségéről, "megtanulhatatlanságáról" egész Európában élő vélemény nem utolsósorban szókincsünknek vázolt, az indoeurópai népek számára "homályos" voltában gyökerezik, holott belső természetét tekintve a magyar szókincs egyike a "világos" szókincsnek.

Nyelvünket, annak szókincsét tanítva azt kell tehát egyik fontos feladatunknak tekintenünk, hogy az ellentmondást feloldjuk, azaz tanítványainkat rá kell vezetnünk szókincsünk "világos" jellegére. És ehhez megvannak az eszközeink! - Természetesen nem az elemezhetetlen tőszavakra, a magyar beszélők számára is "homályos" szavakra gondolok. Ezekkel (az ablak, szőlő, beszél, jár, sárga, öt stb. típusúakkal) nem tudunk mit kezdeni, meg kell őket tanítani és ta-

nulni egyenként. - Képzett és összetett szavaink esetében azonban már élnünk kell minden olyan lehetőséggel, amely hozzásegítheti hallgatóinkat a szóelemek felismeréséhez, elkülönítéséhez és funkciójuk tisztán látásához. Ilyen módszer sok van: analógiás gyakorlatok, alaktani elemzés, transzformálás, tanári magyarázat stb. A szóelemek tudatosítása nyelvünk, szavaink tanulása során olyan, mint a röntgenvizsgálat a gyógyászatban: elemezve, gyakoroltatva, transzformálva, a szóalkotás törvényeit megmagyarázva mintegy átvilágítjuk, a nyelvet tanuló kezdő számára láthatóvá tesszük első pillantásra "homályos", valójában nagyon is "világos" szavainkat, feltárhatjuk a köztük levő rendszerszerű összefüggéseket, és fejleszthetjük tanítványainkban a beszédtevékenységben nélkülözhetetlen analógiaérzékét. Ha a képzők tanításakor például a kellő gondal foglalkozunk mondjuk az -ó, -ő képző funkciójával, az ilyen képzős szavak transzformálási lehetőségeivel, szavak egész sorának megfejtéséhez segítettük hozzá a nyelvünket tanulókat. S ha megmagyarázzuk pl. a réndőr szó szerkezetét, az erdőr, parkőr, gátőr, vadőr, sőt még talán a nyelvőr is érthetővé, megfejthetővé válik. A szóelemek felismerésében, szétválasztásában és összerakásában, egymásra vonatkoztatásában jártassá tett magyarul tanulók számára szavaink - így tapasztaltam - megvilágosodnak, ami bizonyos (eleinte nem kevés) erőfeszítés után gyors haladást biztosít, különösen az olvasás és fordítás terén. Ez (külföldi diákjaink egyetemi tanulmányaira gondolva) nem kis előny!

Félreértések elkerülése végett szeretném hangsúlyozni, hogy nem az öncélú grammatizáláshoz való visszatérés programját akarom meghirdetni. Körülbelül azt és annyit, amire és amennyire én gondolok, a jelenlevők mind csinálják, munkájuknak szerves része régóta. Céлом az elmondottakkal csupán az volt, hogy a szavaink szerkezetének feltárására irányuló sokoldalú tevékenység szükségességét - szókincsünket más nyelvek szókincsével is összevetve - bizonyítsam, és a magyar szókincs átvilágításából következő előnyökre a figyelmet (~~általános és magyar nyelvészeti szempontból~~) felhívjam.